

Poeziyamızda Ramiz Qusarçaylı imzası oxuculara, elə mənim özümə də çoxdan, daha dəqiq desəm onun ilk şeirlərinin respublika mətbuatında dərc olunduğu vaxtdan tanışdır. O illərdə istedadlı gənclər ən əvvəl "Ədəbiyyat və İncəsənət", «Azərbaycan gəncləri» qəzetləri və "Ulduz" jurnalında dərc olunan ilk qələm nümunələrindən və onlar barəsində olan təqdimatlardan tanınırdı. Dövrün çox görkəmli söz ustalarının ümid dolu təqdimatlarından sonra yaradıcılığı çoxub-daşanlar da, sönüb yoxa çıxanlar da olurdu. Ramiz də seçdiyi poeziya cığırını davam etdirənlərdən, onu təkmilləşdirərək getdikcə daha artıq zənginləşdirənlərdən, oxucusunu sehləndirənlərdən oldu. Təbiətin bakiyəliyindən, məziyyətin rəngarəngliyindən, məziyyətləri və ziddiyyətlərindən, üstünlüklərindən və kəm-kəsirliyindən götürdüyü mövzular onun yaradıcılıq dia-pozonunun nə dərəcədə geniş olduğunu göstərir. O, yarpaqdan da, bu-daqdan, güldən də, çiçəkdən də, onun üstünə düşmüş şəhərdən də, ağacın barından da, vüqarından da özünəməxsus ilhamla yazmaqda davam etdi. Neqativ görəndə, etalətlə rastlaşanda, yalan, riyə, sabotaj və xəyanətlə üz-üzə qalanda susmadı, belələrinə münasibətdə olduqda acı və sərt həcv yazmaqda belə tərddüdü etmədi.

Ramiz Qusarçaylı ilə şəxsi tanışlığı-mız yeni əsrin ilk illərinə təsadüf etdi. O zaman Quba Rayon İcra hakimiyyə-tində işləyirdi. Xidməti işimlə bağlı ayda ən azı bir-iki dəfə görüşürdük. Bəzən saatlarla oturub dərldirdik. Söhbətimizin baş mövzusu Qubanın tarixi yerləri, turistik potensialı, iqtisadi imkanları və birbaşa şübyektiv səbəblərdən qaynaq-lanan çoxsaylı problemləri barədə olardı. Doğrusu, o illərdə idarəçiliyin təşkili baxımından Qubada vəziyyət son dərəcə acınacaqlı idi. Təsəffüfi və yerində olmayan kadrlar rayona çox ciddi problemlər yartmaqda idi. Açıqımı deyim ki, bütün bu sünü şəkildə yayarıdılmaqda olan problemlər Ramizi çox incidirdi, həyəcanlandırdı, hətta tez-tez hövsələ-dən çıxarırdı. O, Vətən mülkinin hansı-sa nadan tərəfindən dədəsinin "votçina-sına" çevrildiyinə dözü bilmirdi. Elə bu zəmində onun son dərəcə kəskin tən-qidi ruhda olan yeni-yeni yazıları ərsəyə gəlirdi. Məşhur "Eşşəkname" poeması ayrıca kitab halında nəşr olunanda bütün rayon Ramizdən danışdı.

Ramiz Qusarçaylı tükündən dırnağı-nadək vətənpərvər bir insandır. Onun üçün bütün başqa dəyərlər ikinci. Beşinci, on beşinci plandadır. Vətənin uğurlar-ı üçün uşaq kimi sevinən, şadlanan, ruhlanaraq ilhama gələn Ramiz neqativ görəndə, itki görəndə, təsərrüfat-sizlik görəndə, idarəçilikdə səriştəsizlik və sui-istifadə olduğunu səzəndə vulkan ki-mi püskürən qələm sahibidir. Onun "A-zərbaycan bayrağı" şeirini Azərbaycan-da, lap elə böyük Türk dünyasında öz-bilənlərini, gündə neçə yol dodaqal-tı zümzümə edənlərin sayı bəlkə də mil-yonlardır.

Danışığından, söhbətlərindən, tez-tez mənə və digər elm əhli olan dostlarına ünvanladığı suallarından artıq neçə vaxt idi ki, onun tarixi mövzuda əsər üzərində işlədiyini hiss edirdim. Budur, həmin əsər də artıq hazırdır. Bu, Yeni il ərəfə-sində "Mücrü" nəşriyyatında işıq üzü görən və mənim ələmdə (mən bəlkə də tarixçi-alim olduğum üçün belə düşü-nürəm) Ramiz Qusarçaylı poeziyasının yetkin çağlarının məhsulu, şah əsəri olan "Vətən" poemasıdır. Mən ona tərddüdü etmədən həm də Vətən haqqında, dastan da deyərdim. Müəllifin epik poema formasında təqdim etdiyi bu iri-həcmli əsərində Azərbaycan tarixinin demək olar ki, bütün dövrləri və ən mü-hüm tarixi anları poetik manerada çox peşəkərasına əhatə olunub. Mən demirəm ki, Ramiz Qusarçaylı tarix yazıb. O, sadəcə uzun və keşməkeşli tariximizin önəmli anları və olaylarını poetik üslub-

da oxucuya təqdim etməyə çalışıb. Bu-nu şairin

Davam nə can davasıdır,
Nə də yorğan davasıdır,
Azərbaycan davasıdır, -
Ayrı dava mənlilik deyil
- misralarından da çox aydın sezmək mümkündür. Yeni, bu şanlı tarixi, bu tarixin neçə-neçə qanlı hadisələrini qələmə almağa onu sövq edən də məhz Vətən sevgisi, Vətən düşüncəsidir.

Doğrusu, dostum R.Qusarçaylının bu yeni əsəri ilə tanış olarkən çox heyrət-ləndim. Yeni, 2-2,5 milyon illik dövrü əhatə edən olduqca zəngin tarixi hadisə və faktlar barədə məlumatlı olmaq üçün görün nə qədər mütaliə etmək gərəkdir. O, bu qaynaqları haradan əldə edib?! Nə zaman əldə edib?! Nə zaman onları oxu-yaraq poetik süzğəcdən keçirib?! İnanın mənə, bu küllüglə Bisitun dağına yarmaq qədər çətin bir işdir!

Müəllif tarixi yaddaşımızı vərəqlə-yörkən çox-çox uzaqlardan, qədim mağara düşərgələrindən başlayır. Azix, Tağ-lar, Qazma, Qala, Qaraca, Daşsalahlı, Damçılı, Zar və Buzeyir mağara düşərgələrini yada salaraq söndə fikrini belə tamamlayır:

Mağara-mağara gəlirdi insan,
Bağıra-bağıra gəlirdi insan,
Qarala-qarala gəlirdi insan,
Ağara-ağara gəlirdi insan....
Gəlirdi əlində daş alətləri
Gəlirdi əlində tunc alətləri,
Dəmir alətləri....
Başqa bir misal:
Ağac gövdələri sala dönürdü,
Dən daşı daş toxsa, ora q olurdu,
Dəmir parçalar nala dönürdü,
Dəhilqə olurdu, yaraq olurdu....
Beləcə qəbilələrin tayfalarına, tayfala-rın tayfa ittifaqlarına, onların da nəhayət ilkin dövlət qurumlarına necə çevrildiyi-ni tarixi ardıcılıqla izləyən müəllif Ar-ratta, Manna, Midiya, daha sonra isə qə-dim Azərbaycan dövlətləri olan Atropa-tena və Albaniya həqiqətlərini oxucuya təqdim edir.

Şair bu tarixi öyrənmək üçün, bil-mək üçün qədim mağara düşərgələrini, digər yaşayış yerlərini, ilkin müdafiə is-tehkamları və vasitələri barədə məlu-matlı olmağın vacibliyini dilə gətirir

Gəl gözək tarixin mənbələrini
Gözək Vətən-Vətən türbələrini,
Gözək kitab-kitab kitabələri,
Gözək yazı-yazı sərdbələri....

Poemada yeri gəldikcə görkəmli dövlət xadimi, xalq hərəkatı liderləri və dövrünün tanınmış ictimai-siyasi xadim-ləri barədə söhbət açılır. Atropat, Tom-riş, Cavanşir, Babək, Qara Yusif, Uzun Həsən, Sara xatun, Şah İsmayıl, I İbra-him, I Xəlilullah, Nadir şah, Şah Təh-masib və neçə-neçə başqaları yada salın-ır, onların hüneri, sücaəti, fikir dünya-sı, bütövlükdə bu Vətən və bu xalq qar-sısındakı misilsiz xidmətləri ehtiramla yada salılır.

Müəllifin Albaniya dövləti, onun zə-mənəmizin ən qüdrətli imperiyaları olan Ərəb Xilafəti, Xəzər xaqanlığı, Sasani və Bizansla münasibətləri barədə bəzən xırdalıqlarına qədər qələmə aldığı mə-qamlar hətta albanşünas tarixçi olaraq yaxşı mənada məni həm təəccübləndir-di, həm də qürurlandırdı:

Sərkərdə Cavanşir, hakim Cavanşir,
Aldı məmləkəti yad əllərdən, -
Qurtardı Sasani savaşılarından,
Qurtardı Bizans yürüşlərindən
Xəraccdan qurtardı, bacdan qurtardı,
Əldən ələ keçən tacdan qurtardı....

Tarix boyu xalqımızın erməni fitvası, erməni xiyənəti ilə üz-üzə qalaraq nələ-r çəkdiyi poema boyu zaman ardıcılığına uyğun təqdim olunur. Bir sözlə, müəllif oxucuya hərbi-siyasi şəraitə uyğun ola-raq tülkü kimi rəngini, yırtıcılar kimi

cidlini deyışən, məqamı yetişdikdə isə zəherli ilan xisletini ortaya qoyan ermə-ni obrazı təqdim edə bilib. Desəm ki, əsərdə erməni əclafıqlarının bütün ciz-giləri əks olunub, yəqin ki, bunu şişirt-mə kimi başa düşmək düzgün olmazdı.

Haylar ayan-ayan cücərdilər,
Haylar kilsə-kilsə yuvalanırdı.
Kilsədə xəyanət becərdilər.
Kilsədə iftira becərdilər
Haylar yalan-yalan havalanırdı,
Ortada qul kimi qurdalanırdı,
Qıraqda-bucaqda obalanırdı
İtaət-itaət xırdalanırdı,
Yalmana-yalmana topalanırdı.
yaxud,

Üzündə itaət, içində riya,
"Tarix"i adına bir ironiya.
Süzür bu dünyanı şər dəliyiindən,
Üfünət yayılır hər dəliyiindən....

Əsərdə dövlət və dövlətçilik xətti daim qabarıq planda verilib... "Başı min bir beləli, min bir oyunlu, vardı Qaraqoyunlu, Aqqoyunlu ikili məmləkət, ikili ölkə... İkiyə bölünənlər, əsas-sız, məqsədsiz, hədəfsiz parçalanma-lar" elə bil bu xalqın, bu məmləkətin taleyini yazılıb. Albaniya, baxmayaraq ki, ayrıca qüdrətli bir dövlət idi, amma

gətirmək iqtidarında olmayan dövlətcik-lər. Bu mənərə poemada belə əks olu-nub:

Beləcə bölüblər, birliyi belə,
Bölmə bölünə kef eyləyiblər,
Nə yola gediblər, nə də güzəştə
Nə də bir-birini əfv eyləyiblər....

Bu cür parçalanmanın, xırdalanma-nın, yerli-yersiz mənəm-mənəmlik et-məyin sonu da onunla bitdi ki, bir yan-dan Rusiya, bir yandan İran bu boyda ölkəni qoydular viran» Belə bir başsız-lıq və qarmaqarışlılıq isə daha çox «Ca-rın nökrəri» olan ermənilərin işinə yarı-dı. Onlar hər yana yazdılar, məqam ye-tişəndə topladılar, xəncər olub xaincə-sinə arxamızdan vurdular. Qubada, Ba-kıda, Şamaxıda, Gəncədə, Şəkide, Van-da, İrevanda, Göyçədə, Ərzurumda, bir sözlə hər yanda xalqımız qarşı erməni terror və soyqırımları... Bir sözlə, "er-məni tərkibli rus qurumları, davam etdi-ridi hər yanda soyqırımları".

Poemada adları və xidmətləri ehti-ramla yad edilən Səməd bəy Mehman-darov, Əliəğa Şıxlinski, Hüseyn xan Naxçıvanski, İbrahim ağa Vəkilov kimi generallarımız hələ ki, yad bir dövlətin ordusunda xidmət edirdilər. Azərbay-

BƏDİLƏŞƏN TARİXİMİZ

o da fərqli dillərdə danışan 26 etnikdən ibarət idi. Çox zaman üz-üzə duran, kəllə-kəlləyə gələn, döyüşən, qan təkən, qanı tökülən feodal dövlətləri... Onlardan hansı biri birləşmək, güclən-mək, dəmir yumruq olub bir nöqtəyə vurmaq zərurəti barədə düşündü?! Gö-rün, şair bu məqamı necə də ürək ağrı-sı ilə qələmə alıb:

Araz döyüşləri farsın xeyrinə,
Samur döyüşləri rusun xeyrinə,
Yıxdı bu ölkəni üç döyüşləri,
Naşı siyasətin puç döyüşləri...
Yerindən yer gedib,
Canından canı,

Bölib sovdular Azərbaycanı...
Ölkəmizin Şərqlə Ərbi, Şimala Cə-nubu qovuşduran olduqca önəmli coğra-fi məkanda yerləşməsi bütün dövrlərdə böyük dövlətlərin diqqətini cəlb edib. Bu səbəbdən də atını minən buraya çap-ıb. Beləliklə Azərbaycan ərazisi hər zaman siyasi maraqların və böyük orduların toqquşduğu meydan olub. Ramiz Qusarçaylının təbirincə desək:

Bir yanda osmanlı-əfqan ordusu,
Bir yanda səfəri-əfqar ordusu,
Səfəvi-Osmanlı toqquşmaları,
Üz-üzə gəlirdi qardaş ordular,
Ölkə çalxalanırdı burulğan kimi,
Ölkə öz içində batıb gedirdi....

Şah İsmayıl, Nadir Şah və Şah Təh-masib dönmədəki güclənən Azərbaycan dövlətçiliyi tariximizin qürur dövrü ol-du. Tariximizdə iz qoymuş bu hökmdar-ların uğurları və uğursuzluqları barədə poemada ətraflı bəhs olunub. Şair dostu-mun Nadir şah barəsində yazdıqlarını həyəcanlı oxumaq qeyri-mümkündür. Fikrimcə onun Nadiri Əmir Teymur, Makedoniyalı İskəndər, Hannibal və Nopaleonla müqayisə etməsinin özü çox mətləblərdən xəbər verir.

Baxın Nadir şahın xəritəsinə,
Səs salıb dünyanın hər qitəsinə,
Hər yürüş bir yeni Turan erası,
Turan eşqi, Turan imperiyası!

Ölkənin hər bir guşəsinin xanlıqlara parçalandığı dövr Azərbaycan dövlətçil-yinin böhran dönmə kimi də xarakter-izə oluna bilər. Şəki xanlığı, Quba xan-lığı, Şirvan, Qarabağ, Gəncə xanlığı... Şairin təbirincə desək, «Bir yerdə gör-mədik iki xanlığı, yarandı məhəllə, səki xanlığı». Bunların da hər biri özünün dövlət olduğunu sanırdı. Əslində elə dövlət idilər. Amma necə dövlət? Sadəcə bir-biri ilə ixtilafda olan, bir-birindən bac tələb edən əlibir, gücəbir, niyyət bir olmaq düşüncəsindən uzaq olan dövlət-çiklər. Xarici qüvvələrin qarşısında tab

canda birləşmiş erməni- rus qüvvələri-nin tördədiyi qırğınların qarşısını alan isə Nuru Paşanın rəhbərlik etdiyi müzəffər Qafqaz İslam Ordusu oldu. Milli qüvvə-lərlə birləşən Türk ordusu ölkənin içəri-lərinə doğru hərəkət etməkdə olan düş-mən qüvvələrini əzərək pərən-pərən saldı.

Qisas yürüşünə başladı ordum,
Xilas yürüşünə başladı ordum,
Qardaş sevgisini, qardaş eşqini,
Tarixdə ilk dəfə dadırdı yurdum...
Beləliklə də birləşmiş türk-azərbay-can qüvvələri Bakını irtica və istiladan xilas etdi. Bu misralar isə o günlərin əsas şüarı oldu:

Vətən Bakı ilə bütövdür, təkdir, -
Bakısız Azərbaycan başsız bədənir!
Bu vürhavurlar, bu qovhaqovqlar, bu talanlar, çaxnaşmalar meydanında yara-nan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti sanki Şərqlə yeni doğan bir Günəş ol-du. Bu qədim sivilizasiyaların beşiyi olan Şərqi özünə də bir nümunə oldu. Cümhuriyyətin qurduğu demokratik dü-zən yadlar üçün də bir örnək oldu.

Gör nələr baş verdi, ölkədə nələr,
Yeni sərəncamlar, yeni fərmanlar,
Yeni layihələr, yeni qanunlar,
Bərabər hüquqlu seçki qanunu....

Xalq azadlığın, demokratiyanın şirin-liyini yeni-yeni dadırdı ki, onda da bol-şevik terroru başladı. Hər zaman yaşa-nan Şimal təhlükəsi şimal kələyi kimi yenidən Vətənimizin baharını qışa dön-dərdi. Bir zamanlar Toxtamış xanın rəh-bərlik etdiyi Qızıl Orda qoşunlarının gəldiyi yolla indiki də Qızıl Ordunun iş-galları başladı. Beləliklə, yenice yaran-mış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin başı üstünü qara buludlar bürüdü.

Səni sındırdılar cavan yaşında,
Səni kürəyindən vurdular Vətən
Qara gün yazdılar adına sənin
Qırmızı-qırmızı ordular Vətən.

Qırmızı ordunun azğınlıqları, ermə-ni-bolşevik qüvvələrin pozğunluqları artıdca ölkənin hər yerini etiraz və üs-yan dalğası bürüdü. Qubada, Gəncədə, Şəkide, Car-Balakəndə, demək olar ki, hər yanda xalq işğalçıya itaət deyil, di-rəniz göstərməkdə idi... Amma nə yazıq ki, poemada deyildiyi kimi «Milli üs-yanların boğulmasıyla, Sovetin yenidən doğulmasıyla bir də kürəyindən vuruldu Vətən, bir də ürəyindən vuruldu Və-tən»....

(Davamı 9-cu səhifədə)

(Əvvəli 8-ci səhifədə)

Ölkənin sərvətləri yenidən talandı, "ışıqlı beyinlər, ayıq başlar sobalarda əridildi, Sibir çöllərində çürüdüldü, Nargin adasında güllələndi..." Millətin düşünən beyni olan siyasi liderləri və zəka sahiblərinə vuruldu «xəyanət», «casus», «əks-inqilabçı», «xalq düşməni», «vətən xaini» damğası

İlahi, belə də Vətən olar?! Belə də vətəndaşlıq olar?! Amma nə yazıq ki, zorun gücü ilə milyonları öz bayrağı altında birləşdirən SSRİ adlı o nəhəng imperiya xalqlara Vətən deyil, «xalqlar həbsxanası» oldu. Lakin bütün bunlara rəğmən bu xalqlar II dünya müharibəsi zamanı faşizmin təhlükəsindən qorumaq naminə döyüşə-döyüşə Berlinə qədər getdilər. Həzilər, mehdilər, israfillər hünər göstərdilər. Bəs itkilərinin miqyası və sayı-hesabı bilinməyən, olan-olmaz hər sərvətini bu "Vətənə" fəda etmiş Azərbaycanın qazancı nə oldu?!

Nə yaxşı ki, hər zülmət gecənin bir ışıqlı səhəri də olur. Ölməz şairimiz Səməd Vurğunun təbirincə desək, "zülm də zalim də əbədi var ola bilməz"! "Dər günün ömrü az olar", - deyib aqillərimiz. Çətin keçsə də, uzun görünsə də onun da sonu yetdi. Doğma Azərbaycanımız 1991-ci ildə yenidən dövlət müstəqilliyini qazandı. Şair də sanki bu həqiqəti bütün dünyaya car çəkirmiş kimi:

"Azad Azərbaycan bütün dünyaya
Yenə elan etdi öz varlığını,
Yenə bəyan etdi azadlığını...,
- deyər ürəyini boşaldıb.

BƏDİLƏŞƏN TARİXİMİZ

Poemada qeyd olunduğu kimi Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini də asanlıqla deyil, qurbanlar bahasına, xalqın mübarizə əzmi və qətiyyəti hesabına qazandı. Sən demə, müstəqilliyi qoruyub saxlamaq onu qazanmaqdan da çətin imiş. Son onilliklər Azərbaycanın içində və ətrafında baş verənlər bunun əyani təsdiqi oldu. Hər tərəfdən üstü-müzə qısıqılan və qara niyyətlərini reallaşdırmaq yolunda onlara hərtərəfli yardım edənlərin diktəsi və fitvası ilə terrorçu dövlət olan Ermənistan tərəfindən torpaqlarımızın 20 faizindən çoxu işğal altına düşdü. Dünyanın güc mərkəzləri, sülhün, əminamanlığın, haqqın və ədalətin keşiyində durmalı olan beynəlxalq qurumlar özlərini lallığa və karlığa qoyaraq 30 il susdular. Azərbaycanın sülhə çağırışları, bu istiqamətdə atdığı pozitiv addımlar qarşı tərəfdən dəyərləndirilmədi. Beləliklə, Azərbaycanda daxili siyasi sabitliyin olmadığı, başıpozuq rəhbərlərin səriştəsizliyi və qətiyyətsizliyi, nizami ordunun yoxluğu şəraitində xarici havadarlarının fəal iştirakı ilə ermənilər tərəfindən işğal olunmuş torpaqlarımızı azad etmək missiyasını rəşadətli Azərbaycan ordusu həyata keçirməli oldu. Tariximizdə şanlı Vətən müharibəsi kimi yer alan 44 günlük II Qarabağ müharibəsi, necə deyərlər hər şeyi yerbəyer etmiş oldu. Bununla da dünya müzəffər Ali Baş Komandan

dan İlham Əliyevin şəxsində müasir dövrün ən istedadlı və qətiyyətli sərkərdəsini tanımış oldu. Dünya rəşadətli Azərbaycan ordusunun timsalında müasir ordunun necə olduğunu öyrənmiş oldu. Dünya Azərbaycanı və Azərbaycan xalqını yenidən, həm də bu dəfə olduğu kimi tanıdı. Nəhayət, dünya Cənubi Qafqazda kimin kim olduğunu anlamış oldu. Həm maraqlı, həm də əhəmiyyətlidir ki, poema müəllifi bütün bu olub keçənləri özünün poetik süzgəcindən keçirməklə olduqca axıcı və oxunaqlı bir tərzdə oxucuya təqdim edə bilib. Bu da poema müəllif

Mən Ramiz Qusarçaylıni şair olaraq, vətəndaş olaraq çox yaxşı tanıyıram. Mən bilirəm, qoy oxucular da bilsin ki, əgər Qarabağ azad olunmasaydı, 44 günlük müharibə böyük Qələbə zəfəri ilə sona yetməsaydı, o da bu poemanı bu cür möhtəşəm finalla tamamlaya bilməzdi...

Axır ki, mənim də zəfərim gəldi,
Mənim də Qələbə əsərim gəldi!
Mən onun yolunu çox gözləmişdim,
Onu oxşamışdım, əzizləmişdim...

Fridrix Engels Danielsona yazdığı məktublarından birində qeyd edirdi ki, əziz dostum, vaxtım az olduğundan məktubum belə uzun alındı. Şəxsən bir tarixçi alim olaraq Azərbaycanın Azıx mağarasından, Quruçay arxeoloji mədəniyyətindən başlanan 2-2,5 milyon illik

tarixini, bu tarixin demək olar ki, bütün mərhələlərini və əsas olaylarını 150-200 səhifəlik bir poemada tərənnüm etmək, onu geniş oxucu kütləsinə əlçatan etmək olduqca çətin və heyrətamiz bir işdir. Bu əslində yaradıcılıq və işdən daha çox Vətənə xidmətdir.

*Qafar CƏBIYEV,
AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya
və Antropologiya İnstitutu
Albanşünaslıq Elmi Mərkəzinin
rəhbəri, tarix elmləri doktoru,
professor, Əməkdar jurnalist*